

BİR MİLLİYETÇİLİK KURAMI OLARAK ETNO-SEMBOLİZM VE MODERN TÜRK MİLLETİNİN TARİHİ ARKAPLANI ÜZERİNE NOTLAR

Arş. Gör. Hasan Bozkurt ÇELİK

Gümüşhane Üniversitesi

Özet

Millet ve milliyetçilik olguları; milliyetçilik araştırmalarının inkişaf etmeye başladığı 20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle önemli tartışma başlıkları olmuştur. Araştırmaların ilk dönemlerinde milletlerin, tarihin ilk çağlarından beri varlığını sürdürdüğünü savunan ilköi görüş, ilerleyen dönemlerinde ise milletlerin modern gerçeklikler olduğunu ve çoğu zaman bir inşa ya da icat sürecinin unsuru olduklarını savunan modernist bakış açısı hâkim konumda olmuştur. Daha sonra ortaya çıkan ve 21. yüzyıldaki haliyle milletlerin ve milliyetçiliğin modern gerçeklikler olduğunu kabul etmekle birlikte, toplulukların etnik geçmişlerinin, bilhassa da bu etnik geçmişteki mit, sembol ve anıların, modern milletlerin oluşumunda baş etmenler olduğunu savunan etno-sembolist bakış açısı, 20. yüzyılın son dönemleri itibariyle milletler ve milliyetçilik araştırmalarında ön plana çıkmıştır. Etno-sembolist kuramın vurguladığı etnik geçmiş, mit, sembol ve anılar açısından Türk tarihi oldukça net örnekler barındırması hasebiyle bilhassa dikkat çekicidir. Orhun Yazıtları başta olmak üzere pek çok örnek, kadim Türk topluluklarının bir milli kimlik sahibi olduklarını ve milliyetçiliğin söz konusu dönemlerdeki tezahürü olarak görülebilecek bir milli hissiyat taşıdıklarını göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında çalışma; modern milletlerin oluşumunda etnik geçmişin önemine eğilen etno-sembolizm bağlamında Türk milliyetçiliği ve Türk milleti gerçekliklerini analiz etmeye çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Etnosembolizm, Türk

Abstract

Concepts of nation and nationalism; has become one of the important topics for discussion as of the second half of the 20th century. While the primordialist view which asserts that nations dates back to early ages dominated the discussions in the early periods of the research, the modernist view which advocated that the nations are modern facts and that they are often elements of a construction or invention process became dominant view in the later periods. The ethno-symbolist point of view which argues that the ethnic backgrounds of communities, especially the myths, symbols and memories in this ethnic past are the chief factors in the formation of modern nations while acknowledges that nations and nationalism in the twenty-first century are modern realities, came to forefront in nationalism researches in the late 20th century. Turkish history is quite remarkable because it provides very clear examples of what ethnic-symbolist theory emphasizes, such as ethnic background, myths, symbols and memories. Many examples, especially the Orhun inscriptions, show that the Turks have a national identity and that they carry a national feeling that can be seen as the manifestation of the nationalism even in those periods. From this point of view; in the context of ethno-symbolism, which deals with the importance of ethnic background in the formation of modern nations, Turkish nationalism and Turkish nation are trying to analyze their reality.

Keywords: Nation, Nationalism, Ethnosymbolism, Turk

Giriş

Milletlerin tarih sahnesine çıkışı, ciddi bir tartışma konusu olarak milliyetçilik teorisyenlerinin ilgi alanına girmektedir. Yine milletlerin doğal mı yoksa bir inşa veya icat sürecinin sonucu mu ortaya çıktıkları da bir başka ana tartışma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca insanları bir millet gerçekliği altında birleştiren argümanların ne olduğu da ciddi bir araştırma alanıdır. Çalışmanın içeriğinde de detaylıca görüleceği üzere bu ve bunun gibi pek çok soru, milliyetçilik çalışmalarının temelini oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı da, Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, tarihi arka planı ve siyasi bir ideoloji veya

bir bilinç olarak Türk toplumuna nüfuz ediş sürecini hâkim milliyetçilik teorilerinden etno-sembolizm bağlamında açıklamaya çalışmaktır. 21. yüzyılın en etkin gerçekliklerinden biri olarak karşımıza çıkan milliyetçilik, sebep ve sonuçları itibariyle Türk toplumu açısından irdelenmesi elzem konulardan biridir. Zira Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de bir ulus-devlet olarak kurulduğu dikkate alındığında Türkiye'nin yakın tarihini etkileyen en önemli alanlardan biri olarak milliyetçilik olgusunu kabul etmek gerekmektedir. Çalışma sosyal bilimlerde daha çok tercih edilen yorumlayıcı paradigma –veya perspektif- ekseninde kaleme alınmıştır. Kullanılacak araştırma tekniklerinden biri ise söylem analizi olacaktır. Konu ile ilgili temel atf kaynakları olan pek çok akademisyenin ve araştırmacının yorum ve tespitleri değerlendirilecek, bazen diğer görüşler ile mukayese edilerek, bazen de doğrudan atf yapılarak veya eleştirilerek yoruma tabi tutulacaktır. Son olarak, çalışmanın pek çok yerde tarihi olay, durum ve topluluklara atıfta bulunarak yorumlar çıkarmaya çalışacağını göz önünde bulundurduğumuzda tarihi araştırma hüviyetinin de yer yer görüleceği söylenebilir.

1. Milliyetçilik Kuramlarının Tarihçesi

Milliyetçilik bir sosyal bilim olarak –bilimsel yöntemlerin kullanılmaya başlanması hasebiyle- ancak 1920 ve 1930'lu yıllarda ele alınmaya başlanmıştır. Bu yıllarda milliyetçiliği bir dine benzeterek açıklayan Carleton Hayes'in, 1940'lı yıllarda da Hans Kohn'un çalışmaları ile milliyetçilik akademi camiasının ilgi alanına girmeye başlamıştır diyebiliriz. Söz konusu isimler ve çalışmalarını, kendilerinden önceki "milliyetçi" çalışmalardan ayıran ve bilimsel kılan onların belirli bir ülkenin milliyetçiliğine katkıda bulunmaktan çok üzerine eğildikleri konuyu detaylı bir biçimde irdelemeleri ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunmalarıydı (Özkırımlı, 1999: 10). Daha sonra milliyetçilik araştırmalarında modernistler olarak kategorize edilecek olan isimler bu anlayış temelinde görüşlerini şekillendirmişlerdir. Elie Kedourie (1926-1992)'nin Nationalism (1960) adlı eseri milletlerin doğal yapılar olduğu düşüncesine karşı modernist perspektifi milliyetçilik araştırmalarının merkezine yerleştirdi. 1960'lı ve 1970'li yıllar ile birlikte modernist bakış açısı genelgeçer bir öğreti halini almaya başlanmıştır. Neredeyse tüm

çalışmalarda milliyetçiliğin ve milletlerin modern dünyaya ait konu ve kavramlar oldukları bir gerçeklik olarak değerlendiriliyordu. Öyle ki; bu bakış açısına karşı çıkmak, sorgulayan araştırmacıyı modernlik öncesine modern milliyetçi bakış açısıyla bakma suçlamasıyla karşı karşıya bırakıyordu (Smith, 2017: 17). 1980'li yıllar ise milliyetçilik araştırmaları için tıpkı modernist bakış açısının zirve yaptığı 60'lı yıllar gibi yeni bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu yıllarda John Armstrong (1922-2010) ve Anthony Smith başta olmak üzere milletlerin kökenlerini ethnîe kavramı etrafında arayan ve ilerleyen dönemde etno-sembolcüler olarak adlandırılan kuramcılarının görüşleri ön plana çıkmaya başlamıştır (Özkırmı, 1999: 61).

2. Milliyetçilik Kuramlarının Genel Çerçevesi

Milletlerin oluşumu ve milliyetçiliğe yaklaşımları bakımından birbirinden oldukça uzak olarak nitelendirebileceğimiz dört yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Bunların ilki milletlerin doğal varlıklar olduğunu ve tarihin ilk dönemlerinden beri var olduklarını iddia eden primordializm, ikincisi milletlerin eskiliğini onaylayan fakat onların doğal değil tarihi ve mantıksal olduğunu savunan perennalizm, üçüncüsü ilk iki görüşün tam aksine milletlerin tamamen modern gerçeklikler olduğunu savunan modernizm ve dördüncüsü de günümüzdeki anlamıyla milletlerin modernliğini kabul etmekle birlikte onların kayda değer bir etnik geçmişi olduğunu ve kökenlerinin o etnik geçmişte yattığını savunan etno-sembolizmdir (Smith, 2013: 67).

Milliyetçilik araştırmalarında hem tarihi en eskiye dayanan- her ne kadar modernistler bu çalışmalarını bilimsel kabul etmese de- hem de milletler ve milliyetçilik olgusunun tarihi en eskiye dayandıran bakış açısı primordializm veya ilkçilik olarak adlandırılmaktadır. İlkçilere göre milletler formları veya tipolojileri değişse de tarihin her döneminde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Onların modern dönemde ortaya çıktığını iddia etmek modernite öncesinde tarih sahnesinde bulunan toplulukların kimliğini yok saymaktadır.

Milletlerin tarihinin modernistlerin söylediğinden çok daha eski olduğunu vurgulayan kuramlardan bir diğeri de perennalizmdir. Türkçe'ye kadimcilik olarak da çevrilebilecek olan perennialist bakış açısına göre günümüzdeki milletler yüzyıllardır var olan bir beraberliğin güncel versiyonlarıdır. Ortaçağ ve hatta Antik dönemde

dahi milletlere rastlamak mümkündür. Büründükleri biçim değişmekle birlikte toplulukların milli özü aynı kalmaktadır. Teknoloji farklılaşp gelişse de milletin temel özellikleri değişmeyecektir. Her millet gerileme dönemi yaşayabilir fakat bu durum milleti yok etmez. Yalnızca milli özün yeniden canlanacağı güne kadar durağan bir döneme sokabilir. Minogue söz konusu durumu anlatmak için milleti uyuyan bir prensese, milliyetçileri ise öpücüğüyle onu uyandıracak olan bir prens benzettir (Smith, 2002b: 53).

Milletleri doğal veya kadim gören bu iki görüşün ardından genel anlamda milliyetçilik araştırmalarında en uzun süre hâkim olmuş, hatta bu hâkimiyetin 21. yüzyılda da devam ettiği ifade edilebilir, modernist kuram göz önünde bulundurulmalıdır. Modernistlere göre millet ve milliyetçilik kavramları sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, sekülerleşme, kapitalizmin yükselişi ve kentleşme gibi modern süreçlerle birlikte veya bu süreçlerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Zira eski çağlarda milliyetçiliğin oluşmasını sağlayacak siyasal, toplumsal ya da ekonomik şartların varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu koşullar modernite ile birlikte oluşmaya başlamıştır. Tabiri caizse modern çağ veya milliyetçilik çağı ile birlikte milletler sosyolojik bir gereklilik olmuştur. Kısacası milletleri yaratan milliyetçiliktir; milletler milliyetçiliği yaratmamaktadır. Bu ortak müşterekte buluşmakla birlikte modernistlerin, milletlerin doğuşu hususunda atfettikleri tarihlerin de farklı olduğunu ifade edebiliriz. Yani farklı kuramcılar milletler ve milliyetçiliğin doğuşunu modern dönemin farklı evrelerinde aramaktadırlar (Özkırmılı, 1999: 98).

Çalışmanın asıl odak odası ise kendisinden önceki tüm kuramlara, bilhassa da modernist yaklaşıma, bir eleştiri olarak ortaya çıkan etno-sembolcü kuramdır.

2.1. Milliyetçilik Kuramlarında “Yeni” Bir Soluk: Etno-Sembolizm

Milliyetçilik kuramları arasında bilhassa yirmi birinci yüzyılda oldukça rağbet görmeye başlayan ve dönemin gerçeklikleri itibarıyla de diğer kuramlara yönelttiği eleştirilerle araştırmalarda kendine ciddi bir yer açan etno-sembolist yaklaşım öncelikle terimin muhtevası itibarıyla ele alınabilir. Etno-sembolizm terimi millet ve milliyetçilik araştırmalarında etnik geçmiş ve kültürün önemine dikkat çeken kuramcılarını nitelemektedir. İlkçiliği reddeden ve modernist yaklaşımları da

yetersiz bulan Anthony Smith, John Armstrong ve John Hutchinson gibi kuramcılar iki yaklaşımın da eksik buldukları yönlerini eleştirerek yeni bir bakış açısı ortaya koymuşlardır (Özkırmılı, 1999: 194). Smith, modernist yaklaşımın tarihsel anlayışının cevap veremediği sorulardan yola çıkarak yeni bir perspektif oluşturmuştur. Bunu “modernist paradigmanın kusurlu doğası” olarak ifade eden Smith, başlangıçta modernist yaklaşımın eksiklerini gidermek ve bir anlamda onu güçlendirmek için eksik yönler üzerine yoğunlaşsa da bu durum daha sonra yeni bir kuramın ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur (Smith, 1998: 46).

Smith’in de açıkça ifade ettiği gibi etno-sembolizm, modernist yaklaşımların tamamıyla yapısalcı ve millet ve milliyetçiliklerin oluşum sürecinde kültürel değerler ve sembollerin önemini yok sayan anlayışının tatminsizliğinden ortaya çıkmıştır. Etno-sembolizm yaklaşım hem modernistlerin hem de daimicilerin ve ilkçilerin değinmediği noktaları irdeleyerek ve her üç yaklaşımın da sorunlu bulunan alanlarından kaçınarak bir “orta yol” sunmaktadır. Böylece etno-sembolizmin temel amacı milletler ve milliyetçilik araştırmalarını etnik kökenlere de inerek genişletmek olarak değerlendirilmektedir (Smith, 2017: 188)

Etno-sembolizme göre etnik köken ve millet kavramları arasında dönemsellik ve gelişmişlik düzeyleri açısından farklılıklar mevcuttur fakat modern dönemdeki milletler modern öncesi dönemin etnik topluluklarının bir devamı olarak kabul edilmelidir. İki gerçeğin ciddi farklılıklarını kabul etmekle birlikte muhtevalarının benzerliği de etno-sembolcülerin dikkatini çekmektedir. Zira onlara göre modern milletler, kadim etnik kültürlerin “gölgesi altında şekillenmektedir” (Özkırmılı, 1999: 195-196).

Millet ve milliyetçilik araştırmalarında yeni bir bakış açısı ortaya koyan ve literatüre ciddi katkılar sunan etno-sembolizmin sacayağı olarak kabul edilebilecek, kuramın genel perspektifini belirleyen tema ve motifleri vardır. Bu ana unsurlardan ilki, Fransızca “La Longue Duree” olarak da kavramsallaştırılan, milletlerin tarihi arka planını önceleyen, olayların ve durumların incelenmesinde uzun dönem geçmişi önceleyen bir anlayıştır. Etno-sembolizmin tarihselliğe atfettiği önem ve “la longue duree” metodolojisi temel bir veridir. Kuramın ikinci ana teması, Smith’in milli geçmiş, bugün ve gelecek olarak üç

başlık altında topladığı; milletlerin etnik temellere dayanarak tarih sahnesinde yeniden nüksetmesi, belirli bir süreklilik inancının vuku bulması ve en nihayetinde geçmişteki etnik bağlar, haldeki millet yapısı ve gelecekte tasavvur edilen yapı arasında bir yeniden bölümlenimin yapılmasıdır. Burada Smith'in anlatmak istediği temel mesele bireylerin, milletlerinin kadimliğine ve geleceğine duydukları inancın rolüdür. Etno-sembolist bakış açısının üçüncü sacayağı olarak, kuramcılar tarafından her fırsatta ifade edilen milletlerin etnik geçmişleri gösterilir. Etno-sembolist kuramcılar modern milletlerin kökenlerini etnik geçmişte görmekte ve görüşlerini bu temel üzerine oturarak etnik tarih araştırmasına yönelmektedirler. Dördüncüsü ise, etniklerin kültürel bileşenlerinin irdelenmesidir. Milliyetçilik araştırmalarına Fransızca "ethnie" kavramını kazandıran (veya zaten var olan bu kavramın millet ve milliyetçilik incelemelerinde ön plana çıkmasını sağlayan) Anthony Smith söz konusu kavrama kültürel bir anlam atfetmiş ve kültür esaslı bu kavramın bünyesindeki kültürel bileşenlerin incelenmesi gerektiğini savunmuştur. Kuramın esas aldığı temel motiflerden beşincisi, mitler ve sembollerdir. Etnik tarih bünyesinde milletlerin temel kültürel kodlarının en önemli argümanlarından olan mitler ve semboller, milletlerin tanımlanmasında ve milliyetçiliklerin anlamlandırılmasında önemli argümanlar olarak ön plana çıkmaktadır. Etno-sembolist kuramcılar mit ve sembollerden yola çıkarak modern milletlerin kökenlerini ve muhtevalarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadırlar. Milletlerin kimliklerinin oluşumunda söz konusu mitlere ve sembollere büyük önem atfetmektedirler. Etno-sembolizmin temel taşlarından bir diğeri, etno-tarih anlayışıdır. Etno-tarih anlayışı, milletlerin oluşum sürecini etnik tarih perspektifi ile incelemek ve modern milletlerin kökenlerini bulmaya çalışmak esaslı bir anlayıştır. Söz konusu metot "La longue duree" ve diğer temalarla oldukça yakın ve uyumludur. Yine bu metot ile uyumlu olan bir diğer temel motif de etno-sembolizm bünyesinde milliyete giden yollar ve süreçlerin incelenmesidir. Yine tarih, etnik geçmiş ve mitlerle oldukça yakın olarak değerlendirilebilecek bu süreç de etnik geçmişten modern millete geçiş sürecine eğilmektedir. Smith'in, etno-sembolizmin temel motif ve sacayakları arasında saydığı sekizinci ve son unsur milliyetçiliğin uzun ömürlülüğüdür. Fakat buradaki uzun ömürden kasıt milliyetçiliğin tarihsel süreçteki

kadimliği değildir. Zira Smith millet mefhumunun aksine pek çok kaynakta milliyetçiliğin modernliğini kabul etmektedir. Burada söz konusu olan uzun ömürden kasıt milletler ve milliyetçiliklerin dünyanın geleceğini belirleyecek gerçeklikler olduğudur. Milliyetçilik, Smith'e göre modern bir ideolojik hareket olsa dahi dünya siyasetinin geleceğini belirleyecek olan küresel kültür veya modernist açıklamalar değil, bizzatı milliyetçilik ve onun etkisinde gittikçe güçlenen milletler gerçekliğidir (Smith, 1999: 10-19).

Etno-sembolizmin bu konu ve kavramlarına John Armstrong tarafından dile getirilen din etkisi de eklenebilir. Armstrong'a göre etnik kimliğin mevcudiyetinde dini bağlılıkların ve etno-dini bilincin de önemi vardır. Üstelik Armstrong'a göre diğer pek çok unsurun rolü olsa da din ve meşrulaştırılmış mitler, etnik kimlik ve aidiyetin oluşumunda başrodedir (Armstrong, 1982: 201).

2.1.1. Etno-Sembolist Kuramcılara Göre Mit ve Sembollerin Önemi

Bir topluluğu algılayabilmek için kesinlikle mitleri algılamak gerekmektedir. Zira mitler grup algısında veya bizzat bireylerin şahsı üzerinde iz bırakmaktadır (Smith, 1998: 191). Mitlerin en büyük anlatılarından biri topluluk üyelerinin "ortak kadere" müzahir olduklarına dair yoğun bir bilinci canlandırmaya yöneliktir. Bu ister tarihi bir temele dayansın ister Armstrong'un tabiriyle "purely mythical" olsun; etnik topluluk açısından düşmanlara karşı kuvvetli bir dayanışma duygusu sağlamaktadır (Armstrong, 1982: 9).

Etnilerin tarihinin incelenmesi ve bu tarihteki unsurların modern milletlerin oluşum süreçleri içerisindeki yeri ve önemi etno-sembolist bakış açısının temel taşı oluşturmaktadır. Bu unsurların da başlıcaları olan mit, sembol ve anılar, etno-sembolist kuramcılar tarafından sıklıkla örneklendirilmişlerdir. Bu örneklerin en dikkat çekicilerinden biri medeniyetin en eski dönemlerinden biri olan Sümerlere aittir. Üstelik Sümerlerde kendi arasında tabir-i caizse bir altın çağ yaratarak etnik birlikteliği sağlama durumu söz konusudur. Milattan önce üçüncü bin yılın sonlarında Kral Uruk'un öncülüğünde Sümerler, Guti'lere karşı bölgesel bir direniş hareketi gerçekleştirmiş ve bu direniş daha sonra geniş bir Yeni-Sümer kültürel hareketi haline almıştır. Üstelik Üçüncü Ur Hanedanı döneminde (M.Ö 2113-2006) bu kültürel hareket bir Pan-Sümer rönesansı haline gelmiştir. Ur-Nammu

kurucu hanedan devrinde (M.Ö 2113-2096) ticaret ve tarım canlandırıldı, kanallar kazıldı, şehir duvarları tekrar inşa edildi ve Ur, Uruk, Erida ve Nippur kentlerinde Sümer'lerin ihtişamını sergileyen ziguratlar inşa edildi. Ur-Nammu'dan sonraki yönetimlerde de orta Dicle bölgesine yayılan Sümerlerin kültürleri bereketli hilal boyunca yayıldı. Bu dönemlerde Sümer mit ve ayinleri yeniden incelenmiş ve Pan-Sümerci hissiyatın üst kademelere nüfuz etmesi söz konusu olmuştur (Smith, 2002a: 84).

Mitlerin etnik bilincin kuvvetlenmesi ve birlikteliğin sağlanmasındaki etkisine önemli örneklerden biri de Yahudi topluluklardaki etkisidir. Yahudi topluluklar, kökenlerini Hz. İbrahim'e, bağımsızlıklarını Eski Ahid'e, kuruluş beratlarını Sina Dağı'na ve altın çağlarını da Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın krallığına ya da geç dönem İkinci Tapınak ve ardından gelen azizler çağına dayandırmaktadırlar. Bu unsurların tümü Smith tarafından mit olarak ifade edilmekte ve modern dönemde de dini açıdan önemlerini korudukları ifade edilmektedir. Fakat söz konusu önem yalnızca dini değildir, bu unsurlar seküler Yahudiler için dahi etnik kimliklerinin beratı olarak görülmektedir (Smith, 2016: 59-60).

Görüldüğü üzere gerek Sümerlerin dünya sahnesinde var oldukları Antik dönemde, gerekse de 19. Yüzyılda ve sonrasında pek çok millet, tarihini mitler oluşturmakta; kolektif aidiyet duygusu ile bu mitlere sıkı sıkıya sarılmakta ve söz konusu mitleri çoğu zaman politik hedeflerde araçsallaştırabilmektedir.

Bu etkiyi sağlayan bir diğer kadim unsur da sembollerdir. Zira etno-sembolist kuram mitlerle birlikte, modern milletlerin oluşumunda etnik sembollerin de kilit rol oynadığını ve kitlenin çoğu zaman semboller etrafında toplanabildiğini savunmaktadır. Bu semboller mimari bir eser, başka tür bir sanat eseri, bir tamga veya bir yer bile olabilir. Bu sembollerin, semboller arasında etkileşim kurulmasının ya da insanların bu sembolleri anlamlandırmasının temelinde kelimeler yatmaktadır. Armstrong'un deyişiyle sembolik bağ mekanizmalarının, yani etnik grupları birbirinden ayıran temel mekanizmaların, başında kelimeler gelmektedir. Kelimeler başta olmak üzere bu semboller aracılığıyla grup içi veya gruplar arası işaretler iletilmektedir. Bu sembolik etkileşim aynı zamanda önemli bir iletişim türüdür. Ayrıca etnik kimliklere aidiyet duygusu ve milletlerin oluşum süreçlerinde

sembollerin devamlılığı, tarihteki çıkış noktalarından daha önemlidir (Armstrong, 1982: 8).

Bu sembollere pek çok örnek verilebilir. Nitekim Smith'in meçhul asker anıtlarına; hem milletin birliği hem de bireysel manada insanlara ölümsüzlüğü sağlayarak seküler bir ülkü vermesi açısından atfettiği öneme değinilmişti. Buna benzeyen bir diğer sembol de "isimsiz kahramanlar"dır. Sadri Maksudi Arsal bu hususta bir milletin asıl kahramanlarının, tarihçiler tarafından yazılan meşhur simaları değil; milletlerin hayatında, herhangi bir sahada, herhangi bir biçimde kilit rol oynamış fakat adı tarihe geçmemiş kahramanlar olduğunu ifade etmektedir. Zira milli karakterlerin oluşumunda ve gelişiminde bu isimsiz kahramanların rolü çok büyüktür (Arsal, 1979: 89).

Söz konusu sembollere örnek olarak modernist bir kuramcı olmasına karşın Benedict Anderson'ın milletlerin oluşumda ısrarla önemini vurguladığı haritalar ve müzeler de verilebilir. Zira milliyetçiler haritalar sayesinde hiç görmedikleri yerler ile aralarında bağ kurabilmekte, bu bağı bazı hayaller ile geliştirebilmekte ve hatta bu yerler için savaşıp ölmeyi göze alabilmektedirler. Benzer bir diğer sembol de müzelerdir. Çünkü müzeler ve müzeleştirilen hayal gücü köklü bir biçimde siyasaldır. Burada Anderson'ın dikkat çektiği "müzeleştirilen hayal gücü" tabiri son derece dikkat çekicidir. Zira bu tabir, etnik topluluğu veya milleti oluşturan bireylerin, mensubu oldukları topluluğun genel özelliklerini, tarihsel rollerini ve kültürel normlarını öğrenmelerinde veya Anderson'ın tabiriyle "hayal etmelerinde" müzelerin önemine dikkat çekmektedir (Anderson, 2015: 197-198).

Tüm bu örneklerin de desteklediği üzere mitler, semboller ve hatıralar toplulukların etnik bilinç kazanması ve modern anlamda birer millet haline gelmelerinde önemli işlevlere sahiptir. Bu mit, sembol ve anıların tarihsel geçerliliklerinden çok topluluk mensuplarındaki, söz konusu unsurların gerçekliğine dair inanç önem kazanmaktadır. Etnik öncelikli tarih veya başka bir deyişle etno-tarih, bu mit, sembol ve anıların araştırılmasında etkin bir perspektif sunmaktadır. Etno-sembolist kuram genel itibariyle, milletlerin oluşumunda etnik döneme dikkat çekmekte; söz konusu etnik dönemi de mit, sembol ve anılar çerçevesinde ele almak gerektiğini savunmaktadır.

2.1.2. Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik

Bazı bilim insanları, bilhassa da modernist kuramcılar, milliyetçiliği ya politik hedefler için araç olarak görmekte, ya da bir kültürel homojenizasyon aracı olarak görmektedirler. Fakat Smith başta olmak üzere etno-sembolist kuramcılara göre milliyetçilik nesnel bir kültürel homojenlikten ziyade; kişisel bilincin ve hislerin, toplumsal ve kültürel olarak birlik olmasını amaçlamaktadır. Milliyetçiler, bireylerin benzer olmalarını değil, yoğun bir dayanışma hissi içinde olmalarını ve milli hususlarda birlik olmalarını istemektedirler (Smith, 2013: 45).

Smith iki temel biçim olarak politik ve kültürel milliyetçiliklerden söz etmektedir. Politik milliyetçilik daha çok gelişen akılcı medeniyet dünyasına eşit bir mensup, bir temsilci olarak katılabilmek için milletlerin yüceltilmesi gereğini ülkü edinen milliyetçilik türüdür. Kültürel milliyetçilik ise daha çok, milletin kendine ait tarih, kültür ve coğrafi profili ile ilgilenmektedir. Önemli olan, milletin söz konusu argümanlara dayalı olan ruhudur. Politik kurum ve hedefler daha arka plandadır. Kültürel milliyetçilikte millet, aile gibi doğal bir dayanışmanın ürünü olarak görülmektedir (Smith, 1998: 177-178).

Smith'e göre milliyetçilik net bir biçimde demokratik veya liberal bir hareket olmamasına rağmen, milliyetçiliğin temel ilkeleri göz ardı edildiği takdirde insan hakları ve demokrasinin gelişimi de engellenmiş olacaktır. Ayrıca yine ona göre yirminci yüzyılın sonları itibarıyla milletlerin çoğul düzeni ve milliyetçiliğin kalıcı olacağına dair üç önemli argüman vardır. Bunların ilki, milliyetçiliğin siyasal olarak gerekli oluşudur. 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali sonrasında dünya siyasetinde hâkim konuma gelen ulus-devlet formu, devletlerarası sistemi temellendirmiş, genişletmiş ve Smith'in tabiriyle insancillaştırmıştır. Fakat Smith devrim öncesindeki dünyada tarihsel kültür-toplulukların bulunduğunu ve mevcut sistemin bu topluluk yapılarının üzerine kurulduğunu ifade etmektedir. Bu tarihsel kültür-cemaatlerin kültür ve gelenekleri, onların amaçlarını dışa vurmaktadır. Milliyetçilik de dünyadaki güç dağılımı içerisinde söz konusu topluluklara veya toplulukların kültür ve geleneklerine bir yer edindirmeye çalışmaktadır. Bu nedenle milletler ve milliyetçilikler siyasal açıdan işlevselliklerini korumaktadırlar. Zira sadece onlar devletlerarası nizamı halk hakimiyeti ve halk iradesi mefhumları üzerine oturtmaktadırlar. Milletler ve milli devletler halihazırda

emperyal tiranlıklara karşı tek koruyucu unsur durumundadırlar (Smith, 2002b: 175-176). İkinci argüman ise, milli kimliğin sosyal açıdan işlevsel oluşudur. Diğer kolektif türler haricinde milli kimlik modern çağın sosyal grupları ve bireylerinin pek çok ihtiyacını karşılamaktadır. Modern toplumlardaki heterojen ve değişik amaçlara sahip sosyal ve etnik bileşiminde milliyetçiliğin mit, sembol ve anıları oldukça önemli bir yer kaplamaktadır. Bireylerin kendilerini ait hissedecekleri anavatan unsuru etrafında gerçekleşen birleşme sıklıkla tekrarlanan “kardeşlik ayinlerini” beraberinde getirir ve yurttaşlar arasında güçlü bir kolektif kimlik ve yakınlık hissi sağlar. Bu durum da beraberinde bir “öz farkındalık ve toplumsal düşünümSELLİK” sunar. Bu hisler de her kuşakta milleti yüceltmede kullanılacak ritüel, merasim, gelenek, görenek ve sembollerin doğmasına neden olur. Bu unsurların ortak emeli milli bilinci artırmak ve ortak bir milli irade yaratmaktır. Milli kimliğin sağladığı birlik duygusu, diğer kolektif kimliklerle karşılaştırılmayacak ölçüde toplumsal açıdan işlevseldir (Smith, 2002b: 176-178).

Üçüncü ve son argüman da milletin tarihsel olarak yerleşik oluşudur. Milletler, kendilerinden önceki etnilerin modern varisleri ve dönüşmüş halleridir. Bu nedenle de etnisitelerin mit ve sembollerinin tamamını kendinde toplamıştır. Milliyetçilikler de bu etnik bağ ve duyguları halk egemenliği ve kitle kültürünün gücü ile birleştirmiştir. Yine milliyetçilik, kahramanlıkları ve destanları da kendine mal edebilmiştir. Kitlelerin destanlara, mitlere veya sembollere bağlılıklarının derecesi bir yerde milliyetçiliklerin de başarı derecesini göstermektedir (Smith, 2002b: 179-180)

2.1.3. Etno-Sembolizme Yöneltilen Temel Eleştiriler

Millet ve milliyetçilik gerçekliklerine dair modernist, ilkçi ve kadimci bakış açılarına bir eleştiri olarak ortaya çıkan ve bu araştırmalarda ilk kez etnik geçmişe odaklanarak, etnik topluluklar ile modern milletler arasındaki ortak noktalara odaklanan etno-sembolist kuramcılar, diğer bakış açılarını benimseyen araştırmacılar tarafından pek çok konuda eleştirilmişlerdir.

Bu eleştirilerden en çok dile getirileni etno-sembolizmin “öznel” değerlendirmelerden oluştuğu ve soyut kavramlar üzerinden bir kuram oluşturmaya çalıştığıdır. Özellikle modernist kuramcılar etno-

sembolizmi sıklıkla öznel yaklaşım olarak tarif etmekte, nesnel faktörleri hariç tutup, bireylerin hislerine odaklanan yaklaşım olarak tanımlamakta ve bunu da milletler ve milliyetçilikleri açıklamada yetersiz bulmaktadırlar. Smith, bu nitelemenin gerçeklerden çok uzak olduğunu savunmaktadır. Ona göre öznel ve nesnel unsurlar arasındaki karşıtlık açıklayıcı değildir. Zira pek çok unsur iki sıfatın da özelliklerini barındırmaktadır. Smith bu noktada, “örneğin “gelenekler” nesnel kategoride mi, yoksa öznel kategoride mi ele alınmalıdır?” sorusunu sormaktadır. Cevap olarak da etno-sembolik bakış açısının her halükarda, öznel ve nesnel boyut arasındaki “keyfi” çizgiyi aştığını ifade etmektedir. Etno-sembolist bakış açısının kullandığı kavramlar ona göre eş zamanlı olarak öznel veya nesnel olarak görülebilir. Etno-sembolistlere göre millet ve milliyetçilik araştırmalarında esas alınması gereken nokta hisler değil kültürdür (Smith, 2017: 40-41). Ayrıca bir milletin oluşumunda bireylerin hislerinin, pek çok gerçeklikten ön planda olduğunu savunan Walker Connor’ın modernist bir teorisyen oluşu da bu eleştiri açısından dikkat çekici bir unsurdur. Her ne kadar Connor, milliyetçi duyguların modern olduğunu savunsa da eğildiği temel nokta soyut mefhumlar olan duygulardır.

Etno-sembolist kuramcılara yöneltilen bir diğer eleştiri; kavramları birbirine karıştırdıkları yönündedir. Brendan O’Leary (1958-) etno-sembolcülerin millet ve milliyetçilik kavramlarına fazlasıyla geniş bir anlam yüklediklerini ve bu geniş anlam dolayısıyla milliyetçiliğin tarihinin oldukça eskiye götürülebildiğini ifade etmektedir. O’Leary’e göre milliyetçiliklerden önce de milletlerin var olduğunu savunanlar, esasen milletlerin doğuşuna zemin hazırlayan kültürel malzemelerden söz etmektedirler ve bu malzeme de milliyetçilerin elinde yoğrulup şekil değiştirecektir (Özkırmı, 1999: 212-213). Öncelikle bu eleştirilerin etno-sembolcülerini mahkum edici bir yönü olmadığı söylenebilir. Zira etno-sembolizmin kurucusu olarak kabul edilen Anthony Smith, milliyetçiliğin modern olduğunu, kadim olanın ise etnik bağlar olduğunu ifade etmektedir. Etnik bağlar ile modern milliyetçiliğin mukayesesi ise millet ve milliyetçilik araştırmaları açısından kayda değer sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bir diğer husus da milletlerin doğuşunda önemli olan kültürel malzemelerle ilgilidir. Etno-sembolist kuramcılar zaten modern milletlerin oluşumunda geçmişteki etnik toplulukların önemine eğilmektedir. Milliyetçilerin bu

malzemeyi nasıl kullandıkları bir yana, söz konusu unsurların incelenmesi yine kadim etnik topluluklar ile modern milletler arasındaki benzerlikleri ortaya koyabilmektedir.

Tam da bu nokta, etno-sembolizme yöneltilen bir diğer eleştiri, etno-sembolist kuramcıların etnik topluluklar ile modern milletler arasındaki ciddi “farklılıkları” yeterince dikkate almadıklarına yöneliktir. Modernist kuramcılar temel olarak bu iki topluluk türü arasında grup bilinci, modern milletlerde kurumsallığın varlığı ve daha pek çok açıdan farklılıklar olduğunu ve etno-sembolcülerin, iki topluluk türü arasındaki benzerliklere odaklanırken böylesi temel farklılıkları göz ardı ettiklerini savunmaktadırlar. Etno-sembolizmin temelinin modern milletlerin oluşumunda etnik geçmişlerinin rolü olduğu düşünüldüğünde bu eleştiri normalleşmektedir. Zira Smith, iki topluluk türü arasında büyük benzerlikler olduğunu ısrarla savunmaktadır (Özkırımlı, 1999: 213-216).

Bir diğer eleştiri de etno-sembolistlerin, etnik kimliklerin değişken yapılarını göz ardı ederek, onların kalıcılığını abarttıklarına yöneliktir. Zira geleneklerin kalıcılığı için, her nesilde yeniden üretilmeleri ve günün şartlarına uymaları gerekmektedir. Dolayısıyla her değişiklikte birlikte taşıdıkları anlamda da ciddi değişimler oluşacaktır. Ayrıca öykülerden çıkarılan ders nasıl her anlatılıştaki değişirse, değer yargıları ve ahlak anlayışı da yaşanan çağa göre değişmektedir. Bu değişkenlik etno-sembolcüler tarafından gözden kaçırılmaktadır (Özkırımlı, 1999: 216-217).

3. Türk Milletinin Tarihi Arka Planı

Türk milli kimliği, modernist milliyetçilik teorisyenlerinin savlarının aksine Fransız İhtilali sonucu oluşmamıştır ve bir yüksek kültürün ürünü değildir. Aksine asırlar öncesine dayanan yazılı veya görsel pek çok kanıt yüzyıllar önce Türk adı ve kimliğinin var olduğunu ve insanların kendilerini bu kimliğin bir parçası hissederek, kendilerini Türk olarak tanımladıklarını söylemek mümkündür.

Türk milletinin tarihi arka planının ortaya çıkmasında en önemli rolü oynayan Orhun Yazıtları'nın ortaya çıkması ve çevirisinin yapılması olmuştur. Moğolistan'ın Orhun nehri kıyısında bulunan yazıtlar, tarihte ilk kez 13. Asırda bir Moğol tarihçi tarafından dile getirilmiş; farklı dönemlerde farklı bilim adamlarının ilgi alanına girse

de en nihayetinde 25 Kasım 1893'te Danimarkalı Vilhelm Thomsen (1842-1927) tarafından okunmuştur (Kushner, 1979: 199). Yazıtların okunması Türk milli kimliğinin yüzyıllarca öncesinde de var olduğunun somut kanıtlarından biri olmuştur. Üstelik yazıtlardaki dil, yazıtların dikilmesinden bir iki asır öncesine de dayanmakta, hatta köklerinin miladın ilk asırlarında ortaya çıkmış olabileceği tahmin edilebilir. Kesin olan ise 5. Asırla 9. Asır arasında Yenisey, Orhun ve diğer kitabelerde Orhun yazısının kullanılmış olmasıdır (Ergin, 2000: 28).

3.1. Eski Türk Tarihinde Milliyet Unsurları

Tarihteki Türk topluluklarının; topluluk içerisinde birbirlerine bağlılıkları, mevcut bir Türk kimliği etrafında bir şuur oluşturmaları ve bunu devlet yapılanmaları içerisinde olduğu kadar daha sıradan kitle üzerinde de karşılık bulması, modern Türk milletinin ortaya çıkışında etnik bağların ve antik dönemin etkisini göz önüne sermektedir.

Bu iddiayı somut delillere dayandırmadan önce Türk tabirinin muhtevasına eğilmekte fayda vardır. Bu hususta farklı yorumlar olmakla birlikte Gökalp'e göre Türk töreli anlamına gelmektedir. Töre ifadesi de kelime anlamı olarak teamül ve adet anlamlarına gelmektedir (Gökalp, 2015: 45). İslamiyet öncesi dönemde kendisini Türk olarak tanımlayan toplulukların, kendilerini diğer topluluklardan ayırmalarında temel argüman dil olmuştur. Türkler lisan açısından kendilerine benzemeyen topluluklara "sumlım" adını vermektedir. Bir diğer ayırt edici argüman olan din açısından kendilerine benzemeyen topluluklara ise "tat" adını vermektedirler (Gökalp, 2014: 96, 97). Söz konusu iki tabir millet ve milliyetçilik çalışmalarında tarihi toplumlarda, toplulukların kendilerini diğer topluluklardan ayırmaları ve aile, klan, kabile vb. birlikteliklerin kendilerine has bir şuura sahip olmalarının Türk topluluklarındaki örneğidir. Lakin Türk toplulukları bir devlet bünyesinde yaşadıkları için aile veya kabile gibi bir tabir bu topluluklar için uygun değildir. Zira sumlım veya tat gibi kelimeler aileler arası farklılıklara değil, doğrudan Türk olmayan herkese verilen sıfatlardır ve kapsamı çok daha geniştir. Bu da, Türklerin Türk kimliği bünyesinde bir aidiyet şuru geliştirdiklerini göstermektedir.

Söz konusu milli kimliğin - o dönem açısından farklılık şuru olarak da tanımlanabilir- açık bir örneği Göktürk Hakanı İşbara Han'ın (582-

587 yılları arasında hüküm sürmüştür) yardım istediği Çin imparatorunun kendisinden kültürlerine yönelik değişimler istemesi üzerine yazdığı mektupta görülmektedir. Mektupta İşbara Han Çin imparatoruna her yıl semavi menşeli atlar hediye edip, daima bağlılık bildireceğini ifade etmekte; fakat elbiselerinin önünü açmaya, dalgalanan saçlarını çözmeye, dilini, örf ve adetlerini değiştirmeye veya Çin kanunlarını kabul etmeye cesaret edemeyeceğini zira tüm milletin de aynı hissiyata sahip olduğunu söylemektedir (Turan'dan akt. Kösoğlu, 2013b: 117, 118).

Türk milli kimliğinin tarihin eski dönemlerindeki varlığına Orhun Yazıtları'ndan pek çok örnek verilebilir. Fakat öncelikle bu milli kimliğin alt kimliklerine değinilmelidir. Antik dönem Türk yönetimlerinde en büyük siyasi topluluk "il" idi. Modern dönemdeki devlet ile eşdeğer görülebilecek olan il, "öz"lerden yani büyük aileler – bir başka tabirle aşiretler" den oluşmakta idi. Özler "boy"lardan boylar da "sop"lardan meydana gelmekte idi (Gökalp, 2015: 176).

Milli kimliğin varlığı ve kitlenin Türk kimliğine bağlılığı ve aidiyet şuuru Orhun Yazıtları'ndaki şu ifadelerde karşılığını net bir biçimde bulmaktadır (Ergin, 2000: 35, 37) :

"Ondan sonra küçük kardeşi kağan olmuş tabii, oğulları kağan olmuş tabii. Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, aldatıcı olduğu için, Çin milleti hilekar ve sahte olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için bey ve milleti karşılıklı çekiştirttiği için Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş. (...) Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kağanlı millet idim, kağanım hani, ne kağana işi gücü veriyorum der imiş."

Yazıtların bu bölümlerinde ilk dikkat çeken şey aslında yazıtların genelinde geçen ve Ergin'in millet şeklinde tercüme ettiği Türk Budunu tabirinin sıklıkla kullanılmasıdır. Zira Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat'i Türk adlı önemli eserinde de budun kelimesinin karşılığı halk, millet, kavim olarak verilmektedir. Büyük Türkçe sözlükteki budun tanımı da ortak töre, dil ve kültüre vurgu yapmakta ve nihayetinde

budunu ulus, millet olarak tanımlamaktadır (TDK, 2005: 318). Türk olduğunun bilincinde olan insan topluluğu olarak budun, modern anlamda olup olmadığı tartışılır olmakla birlikte millet tabirinin karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Bir diğer dikkat çekici nokta, ili il yapanın ve kağanı kağan yapanın Türk budunu olduğuna dair ifadelerdir. Elbette söz konusu dönem Türk topluluklarında demokrasi veya demokratik bir anlayış söz konusu değildir, lakin kitlenin etkisi yazıtlardaki bu ifadeden de anlaşıldığı üzere barizdir.

Söz konusu dönemde, kaydedilmesi gereken en önemli durumlardan birisinin de ferdi anlamda kölelik müessesinin olmaması olduğu göz önüne alındığında- zira yalnızca savaş esirleri çoban olarak kullanılmakta, alınıp satılmaları ise söz konusu olmamakta idi (Kösoğlu, 2013: 117)- halk kitlesinin belirli bir etkinliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu etno-sembolist bakış açısıyla Anthony Smith'in dikey etni olarak tanımladığı halk kitlesine de örnek olarak verilebilir. Elbette bunun tam tersi örnekler de mevcuttur.

Örneğin, antik dönem Türk tarihinde görülen potlaç geleneği ekonomik anlamda aristokratik bir anlayışın tezahürüdür. Karşı tarafı karşılık vermekten aciz bırakacak şekilde israflı ve meydan okuyucu bir ziyafet olan potlaç aynı zamanda dönem dönem şölen olarak da adlandırılmış israflı bir ziyafettir (Gökalp, 2015: 211). Bu tip faaliyetler de topluluğun ekonomik olarak üst düzeyde bulunan kesiminin bir yatay etni özelliği taşıdığına göstergesi olarak kabul edilebilir.

Anthony Smith'in bahsettiği iki etni türünün de antik dönem Türk tarihinde görülmesi ve halk kitlesinin yönetim hakkına sahip olmasa da kendisini yönetim erki ile bir ve beraber görmesi Türk milli kimliğinin, modernist milliyetçilik kuramcılarının söylediği gibi bir entelektüel icadı veya inşası olmadığını, ayrıca Orhun yazıtları dönemin kağanı tarafından yazdırılmış olsa da halk kitlesinin etkinliğini gösteren ifadelerle bunun basit bir -döneme göre entelektüel- metin olmadığını göstergesidir.

Türklerin milli kimlikleri ile birlikte sahip oldukları topraklara bağlılıkları da oldukça üst düzeydedir. Bunun en bilinen örneklerinden biri de Hun imparatoru Mete Han ile Tatar Hakanı arasında geçtiği savunulan bir gelişmedir. Zira tarihi hikayeye göre Mete, halkını

savaştan uzak tutmak ve sulh sağlamak için bir atını Tatar hakanına göndermiştir. Fakat Tatar hakanı harp istediği için bunu ciddiye almamıştır. Ardından Mete yine sulh için Tatar hakanına eşini göndermek gibi bir fedakarlığı dahi gerçekleştirmiştir. Bunun üzerine Tatar hakanı Mete'den; Hun ülkesinden hiçbir verimliliği olmayan bir araziye istemiştir. Daha önce eşini göndermemesi, savaş yapılması hususunda fikir belirten kurultayın; bu kez bu faydasız toprağın verilmesi yönünde telkinine rağmen Mete *"Vatan bizim mülkümüz değildir, mezarda yatan atalarımızın ve kıyamete kadar doğacak torunlarımızın bu mübarek toprak üzerinde hakları vardır. Vatandan velev ki bir karış olsun yer vermeğe hiç kimsenin yetkisi yoktur. Bundan dolayı harp edeceğiz"* demiştir (Gökalp, 2014: 168, 169). Bu cevap net bir biçimde Türklerin toprağa verdikleri değeri ortaya koymaktadır. Her ne kadar vatan kavramı modern bir kavram olarak telakki edilse de, muhtevası itibarıyla Türklerin bu kavramın içerdiği değer yargılarına çok eski dönemlerde sahip olduğu söylenebilir.

Türklerin toprağa bağlılıkları Orhun Yazıtları'nın bazı kısımlarında da belirgin biçimde görülmektedir (Ergin, 2000: 57, 59) :

"Bunca yere kadar yürüttüm, Ötüken ormanından iyisi hiç yokmuş. İl tutacak yer Ötüken ormanı imiş."

"Ötüken ormanında oturursan ebediyen il tutarak oturacaksın."

Yazıtlardaki bu ifadeler sıradan bir şekilde devlet kurmak için bir arazinin beğenilmesi ve uygun bulunmasından çok Ötüken'in Türklerin yurdu olması ve Türklerin "ebediyen" bu yurttan oturmayı hedeflediklerini ifade etmektedir. Bir toprağın ebediyen sahiplenilmesi Türklerin toprağa atfettiği değer ve sahip çıkmak için göze alacakları felaketler hakkında fikir vermektedir.

Türk milletinin tarihi arka planında milli kimliğe bağlılık, vatan sevgisi gibi unsurların muhtevasının yanı sıra doğrudan milli his ve hatta milliyetçiliğin bünyesinde barındırdığı duygu olarak da değerlendirilebilecek olan unsurlar vardır. Her ne kadar modernist kuramcılar ısrarla milletleri milliyetçiliklerin yarattığını savunsa ve hatta Türk milliyetçiliği için "yeni", Türk milleti için kadim tabirini kullanan Türk düşünce adamları (Arık, 1981: 6) da olsa –gerçi burada kast edilen modern milliyetçiliktir- Türk tarihinde milliyetçilik olarak değerlendirilebilecek argümanlar mevcuttur. Üstelik Gökalp'e göre bu,

yalnızca kadim Türklere özgü bir durum da değildir. Kolektif tasavvurlar eski toplumlarda yer yer milli hususlarda da tezahür etmiştir. Bütün eski milletler “haberleri olmadan” milliyetperest idiler (Gökalp, 2015: 46). Buradaki “haberi olmadan” vurgusu son derece önemlidir. Zira milletlerin geçmişteki varlığı hususunda da Gökalp’ın benzer görüşlere sahip olduğu belirtilmişti. Milliyetçilik hususunda da bu hissiyatın eskiden beri var olduğunu fakat sistematik bir hale gelişi veya milliyetçilik olarak adlandırılışının yeni olduğunu savunmaktadır. Bir başka ifadeyle adına millet veya ulus denilmiyor diye, yazıtlarda karşılığını bulan Türk budununa millet değildir demek tartışmaya hayli açık bir husustur. Aynı şekilde ismi milliyetçilik konulmadı diye Orhun Yazıtlarındaki “*Türk milletinin adı ve sanı yok olmasın diye*” tabiri veya yine yazıtlardaki “*Türk Oğuz Beyleri milleti işit Üstte gök basmasa altta yer delinmese Türk milleti ilini töreni kim bozabilecekti?*” (Ergin, 2000: 41) ifadelerindeki il ve töre bağlılığının bir milliyetçilik tezahürü olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı da modernist kuramcılar açısından cevap verilmesi gereken bir sorudur. Ayrıca yine antik dönem Türk tarihinde Türklüğe dair pek çok mit ve sembol milliyetçilik unsurları olarak yorumlanabilir.

Türk milliyetinin kadim tarihinde dikkat çekici bir unsur da İşbara Han’ın yazdığı mektupta görülen milli kimliğe bağlılığın kültürel öğeler açısından da ele alınabileceği gerçeğidir. Zira Türkler yaşam tarzlarında yer alan unsurlar, gelenekleri, örfleri kısacası tüm kültürel öğelerine oldukça bağlı idiler. Hatta Gökalp bu bağlılığı kültür-medeniyet ayrımı açısından ele almış ve kültüre sahip çıkıp diğer topluluklardaki gelişmelerden de faydalanma yönteminin antik dönem Türkleri’nde de yer aldığını Orhun Yazıtları’ndaki şu ifadelere dayandırmıştır:

“Ey Türk milleti, eğer o ülkeye gidersen öleceksin. Fakat içinde ne zenginlik ne de keder bulunmayan Ötüken ülkesinde kalarak, kervanlar ve kafiler gönderirsen, ebedi bir saltanatı muhafaza edeceksin.”

Gökalp’e göre yazıtların bu kısmında anlatılmak istenen Türklerin Çin ülkesine giderlerse harslarını kaybedecekleri; bunun yerine ülkelerinde kalıp ora ile ticaret yaparak Çin medeniyetinden faydalanabilecekleridir (Gökalp, 2014: 100). Elbette Gökalp’ın çıkarımları yoruma açık olmakla birlikte burada asıl dikkat edilmesi

gereken; yazıtlarda seslenen kağanın sık sık Türk budununu Çinlilerin “güzel sözleri ve ipekli kumaşlarına” karşı uyarıyor olmasıdır. Bu uyarının altında elbette Türklerin kendi kimliklerini ve varlıklarını koruma güdüsü yatmaktadır. Bu güdünün modern halinin de milliyetçilik olduğu söylenebilir.

3.2. Türk Milliyetçiliğinde Mit, Sembol ve Anılar

Gerek tarihi süreçte Türk milli kimliği ve kültürünün gelişiminde, gerekse de modern Türk milliyetçiliğinin inkişafında, antik dönem başta olmak üzere kadim Türk tarihinin pek çok dönemine ait mit, sembol ve toplumsal hafızada yer alan anılar önemli rol oynamışlardır. Bu nedenle kavmiyat ve halkiyat alimlerine oldukça önem veren Gökalp, tarih öncesi devirlere ait medeniyet dairelerine ait önemli eserleri meydana çıkaran arkeoloji bilimi ile, yine antik dönemlere ait masallar, menkıbeler, mitler ve atasözlerinin meydana çıkarılmasında önemli rol oynayan halkiyat çalışmalarına önem atfetmektedir (Gökalp, 2014: 69).

Gökalp mitleri ilahlara ait olan maceralar olarak tanımlamakta; milli kahramanlara ait olan tarihi hikaye ve maceraları da menkıbeler – veya bir başka deyişle efsaneler- olarak tanımlamaktadır. Etno-sembolizm açısından düşünüldüğünde efsanelerin anılara tekabül ettiği kabul edilebilir. Gökalp, mitlerin de efsanelerin de iki önemli toplumsal rolü olduğunu ifade etmektedir. Bunların ilki, törenlerdeki rolleridir. Mitler veya menkıbeler bir toplanma esnasında manzum veya mensur şeklinde, müzik eşliğinde ve belki de raksla birlikte okuduklarında topluluk üzerinde büyüleyici bir etkiye sahip olabilirler. Mitler ve menkıbelerin ikinci toplumsal rolü ise, inançlar ile ilgilidir. Menkıbe, konusu itibariyle topluluğun veya topluluğa ait bir müessesenin ne zaman oluştuğu hakkında açıklayıcı olabilir (Gökalp, 2015: 115). Bu açıdan bakıldığında mitler veya menkıbeler, topluluğu oluşturan kişilerin topluluk veya topluluğa ait kurumlara aidiyet şuurunu açısından oldukça önemli bir rol oynayabilir.

Bu hususta pek çok örnek verilmesi mümkündür. Farzımuhal Gökalp, Türk bayrağındaki ay ve kırmızı rengin dini herhangi bir çağrışımı olmadığını, fakat Türk toplumunda uyandırdıkları coşkunluk hissiyatı ile mukaddes bir sembol halini aldıklarını ifade etmektedir. Sembollerin de dini bir coşkunluk meydana getirenlerini mukaddes,

ahlaki bir coşkunluk doğuranlarını iyi, estetik bir coşkunluk oluşturanlarını ise güzel sıfatları ile ifade etmiştir (Gökalp, 1973: 284).

Gökalp'in söz konusu örneği, kendisinin kaleme aldığı dönemden sonra daha da belirgin bir biçimde hem Türk siyasal hayatında kullanılan hem de halk arasında önemli bir yere sahip olan bir sembol olmuştur. Hilal, İslam ile iyiden iyiye özdeşleşmiş – ki zaten bunun da tarihi bir arka planı söz konusudur fakat kitleselleşmesi Türklerin kullanımı ile olmuştur- ve kitlesel bir sembol olmuştur.

Yalnızca Türk milliyetçiliği değil, pek çok modern milliyetçiliğin gelişimi ve kitleselleşmesinde önemli olan unsurlardan biri de doğadır. Bir başka deyişle doğaya ait unsurların sembolleşmesi, milletler ve milliyetçilik açısından oldukça sık karşılaşılan bir durumdur. Doğa ve dönüştürüldüğü “şiişsel mekan” özel bir alandır. Söz konusu şiişsel mekanlar halkın kadim anılarının kutsal alanlarını ifade etmektedir. Bu anlamda yurt olarak da adlandırılabilir alanlar, Smith'in tabiriyle yalnızca milli dramının sergilendiği bir dekor değil, doğrudan tarihi önem taşıyan ve başrolde olan sembollerdir (Smith, 2016: 107, 108).

Smith'in bu tanımlamalarına dair Türk tarihi, kültürü ve kimliği açısından, Türk milliyetçiliği için argüman olmuş pek çok örnek mevcuttur. Örneğin antik dönem Türk tarihine referansla, Orta Asya'da yer alan Tanrı Dağları, Türk milliyetçileri açısından anayurdun önemli sembollerinden biri olmuş ve modern dönem Türk milliyetçilerinin de sıkça önem atfettiği, edebi eserlerde yer verdiği ve milli hissiyatın kitleselleşmesinde “kullandığı” önemli bir sembol olmuştur. Benzer bir durum Ötüken kenti için de geçerlidir. Zira antik dönemde dahi Orhun yazıtlarında görüldüğü üzere – bir önceki başlıkta verilen örneklerde- Ötüken kentine bir kutsiyet atfedilmiştir. Bu kutsiyet modern dönemde sembolleştirilmiş ve modern dönem Türk milliyetçilerinin en çok kullandığı unsurlardan biri olmuştur.

Orhun Yazıtlarında karşılaşılan bir diğer sembol de “kurt” sembolüdür. Antik dönem Türk tarihindeki çoğu destanlarda “bozkurt”, Türk topluluklarının sembolü olarak yer almıştır. Yazıtlarda da (Ergin, 2000: 13) *“Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş”* ifadesi net bir biçimde kurt metaforunun görüldüğünü göstermektedir. Türk tarihinde çoğu zaman kurt, gerek devlet nazarında gerekse de halk kitleleri açısından bir sembol olarak

görülmüş; Osmanlı'nın son dönemiyle birlikte modern Türk milliyetçilerinin de bu sembolü kullanmaya başladığı cumhuriyetin ilk yılları ve sonrasında da oldukça yaygınlaştığı görülmektedir. 1912'de kurulan Türk Ocakları'nın amblemi kurt başı şeklinde tasarlanmış; bu durum daha sonra kurulan pek çok milliyetçi kuruluşta da görülmüştür.

Osmanlı başta olmak üzere Türk tarihinin pek çok kesitinde karşılaşılan sembollerin kaynağı olması itibarıyla Antik dönem Türk tarihi, modern Türk milliyetçiliğinin de faydalandığı ciddi bir alandır. Örneğin; 21. Yüzyılda da devam etmek üzere Türk dünyasının pek çok yerinde kutlanan Nevruz'un kökleri antik dönem Türk tarihindeki bir mitem kaynaqlanan Demir Bayramı'na dayanmaktadır. Ergenekon'dan çıkan Oğuz Türkleri bu olayı her yıl demir bayramında kutlamışlardır. Ateşte ısıtılan bir demir parçası hakan tarafından altın örs üzerinde yine altın bir çekiçle dövülmektedir. Daha sonra da sevinçli oyunlar ve koşular gerçekleştirilmekte idi (Gökalp, 2015: 122). Modern dönemde gerçekleştirilen Nevruz Bayramı kutlamaları da oldukça benzer biçimde gerçekleştirilmektedir.

Sosyal hayata dair süreklilik arz eden bir diğer örnek de bünyesinde yine pek çok mit ögesi ve sembol barındıran cenaze merasimleridir (Gökalp, 2015: 121). Eski Türklerde ağıt yakmaya karşılık gelen yağ töreni veya mezar taşına tekabül eden balbal kültürü aradaki sürekliliğin en önemli iki göstergesidir. Sosyal yaşantının özel kesitlerinde karşılaşılan kadim semboller, modern Türklerde de yaşatılmakta ve "anıların" önemli bir parçası olmaktadır.

Toplumsal yaşamda Nevruz'un kökleri gibi dil anlamında birçok tabirin de kökeni antik dönem Türk mitlerine dayanmaktadır. Örneğin eski Türk mitlerinde güneş kadın, ay erkek olarak tabir edilmektedir. Tarihi süreç içerisinde ve hatta 21. Yüzyılda da çocukların kullandığı "Ay dede" tabirinin kökleri bu hususa dayanmaktadır (Gökalp, 2015: 96, 97). Dil anlamında yine yedi sayısının pek çok mitemde mukaddes anlamda kullanılması modern dönem Türkçesinde kullanılan tabirlere yansımıştır. Eski Garp Türklerinde devlet yönetiminde altı bölük ve merkezi içine alan yedi birim bulunmakta idi. Ayrıca her ferdin yedinci atasına kadar geçmişini bilmesi icap ederdi (Gökalp, 2015: 156). Modern Türk dilinde ve yine 21. Yüzyılda da kullanılan "yedi kat eller" tabiri bu kökene dayanmaktadır. Zira bu durum aynı zamanda

Türklerin soya ve tarihe verdikleri öneme de bir örnektir. Yine yerin yedi veya dokuz kat altının, kötülüğü, cehennemi veya karanlık bir memleketi tasvir etmesi de 21. Yüzyılda sıklıkla kullanılan “Yerin yedi kat dibine geçmek” tabirinin kökenini oluşturmaktadır.

Antik dönemdeki mit veya sembollere dayanmakta olup modern Türkçede kullanılmaya devam eden ifadelere bir diğer örnek de kutlu kelimesidir. Gündelik hayatta pek çok kişinin sıklıkla kullandığı kutlu tabiri eski Türklerde kut sahibi anlamındadır ve mukaddestir. Eski Türkler daha çok kutlu dağ veya kutlu kent (Hokand) gibi tabirlerle kullansa da (Gökalp, 2015: 93) modern Türkçede kutlu çok kullanılan bir tabir olarak yerleşmiştir.

En nihayetinde gerek dil, gerek sosyal yaşam, gerek devlet yönetimi anlamında pek çok alanda Antik Türklerde görülen mit ve sembollerin modern Türk kimliğinin gelişiminde etkin rol oynadığı ve bir sürekliliği gözler önüne serdiği görülmektedir.

Sonuç

Kökenleri 20. Yüzyılın ilk yarısında olmakla birlikte millet ve milliyetçiliklere dair ilk görüşler iki gerçekliğin de tarihin her döneminde var olduğu ve insanlığın ilk çağlarından beri topluluklar halinde yaşayan insanların birer millet olarak görülebileceğini savunan primordialist (ilkçi) kuramı oluşturmuştur. İlkçi kuramcılara göre milletler, tarihin farklı dönemlerinde formları ve tipolojileri değişse de özleri itibariyle daima var olmuşlardır. Fakat ilk milliyetçilik araştırmaları olan primordialist kuramcılarının savları net bir millet tanımı içermemekte, üstelik tarihin farklı dönemlerindeki topluluk tiplerini millet olarak ifade ederek milletlere ait temel özellikler ifade etmemektedir.

1960'lı yıllarla birlikte ilkçi perspektif tamamen reddedilmeye başlanmış, milletlerin doğal birer gerçeklik değil aksine birer inşa veya icat ürünü oldukları savları farklı kuramcılar tarafından ifade edilmeye başlanmıştır. Zira bu yeni kuramcılara göre meşruiyet kaynağı olarak millet, siyasi alanda kendine yer edinmek isteyen bir devlet için zorunlu bir unsur halini almış ve araçsal bir unsur olarak inşa veya icat edilmiş ya da bir yüksek kültür dairesi etrafında şekillenmiştir. 1960'larda itibaren farklı türleri olmakla birlikte artık milletler ve milliyetçiliklerin temelde doğal değil yapay olduğunu savunan

kuramcılar modernist milliyetçilik kuramının kurucuları olmuştur. Modernist kuramcılarının bir kısmı milletlerin bir elit tabaka tarafından dil, gelenek, görenek gibi kültürel unsurların modern millet formu haline getirilerek topluluğa empoze edilmesi ile inşa edildiğini savunmaktadır. Bir başka modernist görüş söz konusu unsurların dahi entelektüeller tarafından icat edildiğini ve bu icatlar ile birlikte yeni bir topluluk türü olarak milletlerin de birer icat ürünü olduklarını savunmaktadır. Modernist kuramcılar farklı tasniflerle pek çok değişik şekilde kategorize edilebilir. Fakat hepsinin ortak noktası milletlerin entelektüel bir kitle tarafından ya inşa ya da icat edildiği görüşüdür. Ayrıca çoğu modernist için milletler, söz konusu entelektüel kitleler tarafından topluluğa aşılana milliyetçi görüşler sonucu ortaya çıkmıştır. Bir başka deyişle milletler, yaratılan milliyetçilik vasıtasıyla icat veya inşa edilmişler. Bu görüş temel olarak milliyetçiliğin öncelikle yaratılan bir görüş olduğunu daha sonra kitleler bazında bir hissiyata dönüştüğünü savunmaktadır.

John Armstrong tarafından aynı yıllarda yayınlanan ve modernist kuramcılardan farklı bir bakış açısına sahip olan “Milliyetçilikten Önce Milletler” adlı eser ise daha sonraki yıllarda hem ilköğretilere hem de modernizme ciddi eleştiriler getirmek suretiyle zamanla bir kuram halini alan etno-sembolizmin çıkış noktası olmuştur. Özellikle Anthony Smith’in çalışmaları ekseninde millet ve milliyetçilik araştırmalarında yerini alan etno-sembolizm, 21. Yüzyıldaki haliyle milletlerin modern olgular olduğunu kabul etmekle birlikte, köklerinin etnik dönemde olduğunu ve etnik döneme ait mit, sembol ve anıların modern milletlerin inkişafında etkin rol oynadıklarını savunmaktadır. Milliyetçilik araştırmalarında var olan iki kurama eleştiri olarak gelişen etno-sembolist bakış açısı milletlerin tarihin her döneminde var olduğu – bir başka deyişle doğal olduğu- iddiasını reddetmekle birlikte, yine milletlerin inşa, icat veya bir iktidar aracı olarak görüldüğü modernist açıklamaları da kabul etmemektedir.

Genel anlamda millet ve milliyetçilik araştırmalarında en çok karşılaşılan “hata”lardan biri dünya üzerindeki milletlerin ortaya çıkış süreçleri ve milliyetçiliklerinin tek bir metotla açıklanmaya çalışılmasıdır. Yani, Amerika kıtasındaki bir millet ile Kafkasya’daki bir milletin inkişafı aynı unsurların etkisi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Etno-sembolizm de evrensel bir milliyetçilik kuramı olarak elbette bir

takım hususlarda genellemeler yapmaktadır. Fakat etno-sembolist yaklaşımın genelleme yaptığı noktalar kahir ekseriyetle milliyetçilik araştırmasının metotları ile ilgili hususlardır. En nihayetinde dünyanın farklı yerlerindeki insan topluluklarının bir millet haline gelmesindeki temel etmenler birbirinden oldukça farklıdır. Bazı bölgelerde yaşam tarzıyla yakından ilgili kültürel öğeler, toplulukları birbirinden ayıran temel unsur olarak ön plana çıkarken, bir başka bölgede mitolojik ve dini unsurlar aynı işlevi görebilmektedir. Bazı milletlerin oluşumunda gerçekten entelektüellerin dil veya kültür gibi unsurlar çerçevesindeki geçmişe yönelik araştırmaları ve kitleselleştirme çabaları etkin rol oynarken, bir başka millet aktörsüz bir siyasi devrim ile doğrudan kitlelerin girişimiyle tarih sahnesine çıkabilmektedir. Bu izafi durum aynı zamanda milliyetçilik araştırmalarının temel sınırlılıklarından biri olarak da görülebilir.

Pek çok farklı açıdan değerlendirildiğinde etno-sembolizmin diğer milliyetçilik kuramlarına nazaran, modern Türk milliyetçiliğinin inkişafını en iyi açıklayan bakış açısı olduğu söylenebilir. Bunun en net göstergelerinden biri dünyadaki pek çok milletin aksine Türk milletinin adı başta olmak üzere milli kimliğinin varlığına dair pek çok kanıtın modern öncesi dönemlerde oldukça eskiye gidiyor olmasıdır. Bu hususta ilk olarak değerlendirilebilecek eser 8. Yüzyılda Vezir Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan adlarına diktirilen kadim Orhun Kitabeleridir. Orhun yazıtları evvela doğrudan Türk adının geçiyor olması hasebiyle önemlidir. Çünkü modernist kuramcılar milletlerin birer icat veya inşa sürecinin ürünü olduklarını iddia ederken aynı zamanda modern milletlerin milli kimliklerinin de geçmiş çağlarda bulunmadığını savunmaktadırlar. Fakat modernist milliyetçilik araştırmacılarının iddia ettiklerinin çok öncesinde, henüz 8. yüzyılda Türk adının kitabelerde geçiyor olması dikkat çekicidir.

Ayrıca söz konusu kitabelerde Türk adı alelade bir biçimde geçmemekte, pek çok kez Türk budunu tabiri kullanılarak bir topluluğa, bir kitleye atıf yapılmaktadır. Modern dönemde budun ifadesi sözlüklerde halk, ulus, millet, kavim gibi farklı tabirlerle karşılanırsa da tüm açıklamalar Türk kimliğinin bir topluluk kimliği ve bir aidiyet unsuru olarak modernistlerin milletlerin doğuşu için ifade ettikleri yıllardan oldukça eski bir zamanda, 8. Yüzyılda, var olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Türk budunu tabirinin bir kitleye atf yapıyor olması bir yandan modernist teoriler açısından ciddi bir eleştiri noktası sunarken, tabirin işaret ettiği kitlenin özelliklerinin modern dönem Türk milletinden farklı olması primordialist teoriler açısından da bir handikap oluşturmaktadır. Zira budun kelimesinin muhtevası halk, millet veya kavim olarak yorumlanabilmektedir. Bu üç kavramın da birbirinden farklı olması 8. Yüzyılda adı geçen Türk budununun modern anlamda, dil, kültürel öğeler ve siyasi açıdan birlikteliğe dayanan bir millet olup olmadığını tartışmaya açık kılmaktadır. Dönem Türklerine ait kültürel öğeler, siyasi anlamda yönetim usulleri ve dil gibi unsurlar detaylı biçimde incelenip söz konusu tartışma derinleştirilebilir.

Net bir biçimde ifade edilebilecek gerçeklik, 8. yüzyılda adı bir kitleye atf yapacak şekilde kitabelere kazanmış olan bir Türk kimliğinin olduğu ve bu kimliğin tabi olarak modern Türk milli kimliğinin arka planı olduğudur. Smith'in ısrarla üzerinde durduğu etnik geçmiş, Türk toplulukları örneğinde karşılığını bulmaktadır.

Yine antik dönem Türk tarihinde etno-sembolizm bağlamında ele alınabilecek en önemli unsurlardan biri de mitler ve sembollerdir. Bu tezde daha çok semboller üzerinde durulmuş ve eski Türklerden modern döneme değin önemini koruyan sembollerin modern Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişimindeki önemi vurgulanmıştır. Tanrı Dağları ve Ötüken kentinin sembolleşmesi bunun coğrafya temelli net örneklerinden biridir. Orhun Yazıtlarında net bir biçimde görüldüğü üzere kutsal bir yerleşim yeri olarak görülen Ötüken kenti, modern Türk milliyetçileri tarafından da önemsenmiş, bir sembol olarak milliyetçi hissiyata dokunan önemli bir unsur halini almıştır.

Kurt da aynı hususta verilebilecek örneklerden biridir. Zira Türklerin pek çok farklı hayvanı kendilerine sembol olarak belirledikleri aşikârsa da, kurt tüm semboller içerisinde ayrı bir öneme sahip olmuş, üstelik bu durum Orhun Yazıtlarına da yansımıştır. Özellikle Orta Asya steplerinde görülen Bozkurt, modern dönem Türk milliyetçiliğinde de en çok karşılaşılan sembollerden biri olmuştur. Türk Ocakları ve Ülkü Ocakları (1968-) başta olmak üzere pek çok Türk milliyetçisi kuruluş kendisine sembol olarak Bozkurt'u seçmiştir.

En nihayetinde kadim Türk Milleti, dünyadaki diğer pek çok millet içerisinde, modernistlerin iddia ettiklerinden çok daha eski tarihlere

ait, milli seciye ve kültürel görüngülere sahip olduğunu gösteren “yazılı” metinlere sahip ender topluluklardan biridir. Bu yönüyle modern millet ve milliyetçilik kuramları içerisinde Türk milletinin inkişaf sürecini değerlendirme noktasında en işlevsel kuram olarak etno-sembolizm değerlendirilebilir.

Kaynakça

- Anderson, B. (2015). *Hayali Cemaatler*. (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis Yayınları.
- Armstrong, J. (1982). *Nations before Nationalism*. (First Edition). Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Arık, R.O. (1981). *Türk İnkılabı ve Milliyetçiliğimiz*. (Birinci Baskı). Ankara: Eroğlu Matbaacılık Sanayi.
- Arsal, S.M. (1979). *Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları*. (Dördüncü Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat
- Ergin, M. (2000). *Orhun Abideleri*. (Yirmi beşinci Basım). İstanbul: Boğaziçi Yayınları
- Gökalp, Z. (1973). *Terbiyenin Sosyal ve Kültürel Temelleri I*. (Birinci Basım). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkçülüğün Esasları*. (Birinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Gökalp, Z. (2015). *Türk Medeniyeti Tarihi*. (Birinci Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları
- Kösoğlu, N. (2013). *Türk Olmak ya da Olmamak Milli Kültür, Mozaik Kültür ve Etnisite*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*. (Çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Erdem ve Fahri Erdem). İstanbul: Kervan Yayınları.
- Özkırımlı, U. (1999). *Milliyetçilik Kuramları*. (Birinci Baskı). İstanbul: Sarmal Yayınevi
- Smith, A.D. (1998). *Nationalism and Modernism*. (First Edition). London: Routledge
- Smith, A.D. (1999). *Myths and Memories of the Nation*. (First Edition). New York: Oxford University Press
- Smith A.D. (2002a). *Ulusların Etnik Kökeni*. (Çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Smith, A.D. (2002b). *Küreselleşme Çağında Milletler ve Milliyetçilik*. (Çev. Derya Kömürcü). İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, A.D. (2013). *Milliyetçilik*. (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Atıf Yayınları.
- Smith, A.D. (2016). *Milli Kimlik*. (Çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Smith, A.D. (2017). *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. (Çev. Bilge Firuze Çallı). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Akşam Sanat Okulu Matbaası.